

UDK 930.1 : 930.2
Prijevod izvornog znanstvenog članka

Historija i društvene nauke Dugo trajanje¹

FERNAND BRAUDEL
Pariz, Francuska

Postoji opća kriza naukâ o čovjeku: one su preopterećene vlastitim napretkom, makar samo zbog nagomilavanja novih spoznaja i potrebe za zajedničkim radom čiju razumnu organizaciju treba uspostaviti; direktno ili indirektno, željeli to ili ne, svih se tiče napredak najpoduzetnijih među njima, ali ipak ostaju u borbi s nazadnjačkim, zavodljivim humanizmom koji im više ne može služiti kao okvir. Sve su, više ili manje lucidno, zaokupljene svojim mjestom u golemoj cjelini starih i novih istraživanja čiju je neophodnu konvergenciju danas moguće otkriti.

Hoće li društvene nauke iz tih teškoća izići dodatnim naporom definicije ili povećanom zlovoljom? Možda o tome imaju iluziju jer su (uz opasnost da se vrate na vrlo stare često ponavljanje ili lažne probleme), danas više nego jučer, zaokupljene određivanjem svojih ciljeva, svojih metoda, svojom nadmoćnošću. Evo ih gdje se natječu, zaokupljene sporovima oko granica koje ih dijele ili ne dijele, ili ih loše dijele od susjednih nauka. Jer svaka mašta, doista, da ostane ili da se vrati na svoje područje... Nekoliko usamljenih učenjaka nastoje organizirati zbližavanje: Claude Lévi-Strauss² gura »strukturalnu« antropologiju prema postupcima lingvistike, vidokruzima »nesvjesne« povijesti i mladenačkom imperijalizmu »kvalitativne« matematike. On teži takvoj nauci koja bi, pod nazivom *Nauka o komunikacijama* povezivala antropologiju, političku ekonomiju, lingvistiku... Ali, tko je spreman za te prijelaze granica i ta pregrupiranja? Zbog jednog da ili ne, čak bi i sama geografija raskrstila s historijom!

Ali, ne budimo nepravedni; u tim prepirkama i odbijanjima postoji određeni interes. Želja za potvrđivanjem prema drugima nalazi se nužno u korijenu želje za novim spoznajama: zaniijekati drugog znači već poznavati ga. Još i više, društvene nauke se, a da to izričito ne žele, nameću jedna drugoj, svaka nastoji potpuno obuhvatiti društveno u njegovoj cjelini, u njegovu »totalitetu«; svaka, vjerujući da ostaje na svom pod-

¹ *Annales E. S. C.*, br. 4, listopad-prosinac 1958, Débats et Combats, str. 725—753.

² *Anthropologie structurale*, Paris, Plon, 1958, passim i posebno str. 329. (Strukturalna antropologija, Zagreb 1977)

ručju, zadire u područje svojih susjeda. Ekonomija otkriva sociologiju koja je okružuje, historija — možda najmanje strukturirana društvena nauka — prihvaća sve pouke od svoga mnogostrukog susjedstva i trudi se da ih odbije. Tako se, usprkos prešućivanju, suprotstavljanju, spokojnom neznanju, ocrtava uspostavljanje »zajedničkog tržišta«; ono zaslužuje da bude iskušano u toku narednih godina, čak i ako bi kasnije, za neko vrijeme, svaka nauka imala prednost da ponovo stekne ograničeniji, osobni put.

Ali, najprije se približiti postaje hitnim postupkom. U Sjedinjenim Državama to spajanje poprima oblik zajedničkih istraživanja na kulturnim područjima suvremenog svijeta; *area studies* su, prije svega, proučavanja sadašnjih političkih čudovišta Kine, Indije, Rusije, Latinske Amerike, Sjedinjenih Država — što ih je poduzela ekipa *social scientists*. Životno je važno pitanje upoznati ih! Je li još potrebno da u toku tog spajanja tehnikâ i spoznajâ nitko od sudionika ne ostane zadubljen u vlastiti posao, slijep ili gluh, kao prije, za ono što kažu, pišu ili misle drugi! Je li još potrebno da okupljanje društvenih nauka bude potpuno, da se ne zanemare najstarije u korist najmlađih koje su sposobne toliko obećati, samo ako se uvijek i održe. Na primjer, mjesto ostavljeno za geografiju u tim američkim pokušajima praktički je ništavno, a izuzetno neznatno mjesto ustupljeno je historiji. Uostalom, o kojoj je historiji riječ? Ostale su društvene nauke loše obaviještene o krizi kroz koju je naša disciplina prošla u toku posljednjih dvadeset ili trideset godina i istodobno su sklone nepoznavanju radova povjesničara i jednog oblika društvene stvarnosti kojoj je historija dobra služavka, ako ne vješta prodavačica: to društveno trajanje, ta složena i protuslovna vremena ljudskog života koja nisu samo supstancija prošlosti nego i tkivo suvremenog društvenog života. To je još jedan razlog više da se u debati što je nastala između svih nauka o čovjeku posebno upozori na važnost, korist historije, ili štoviše dijalektike trajanja takve kakva proizlazi iz zanata, iz ponovljenog promatranja povjesničara; po našem mišljenju, u središtu društvene stvarnosti, ništa nije važnije od žive, bitne, bezbroj puta ponavljane suprotnosti između trenutka i sporog vremena koje protječe. Bilo da je riječ o prošlosti ili sadašnjosti, jasna svijest o pluralizmu društvenog vremena prijeako je potrebna za zajedničku metodologiju nauka o čovjeku. Dugo ću, dakle, govoriti o historiji, o vremenu povijesti. Manje za čitaoce ovog časopisa specijaliste naših studija, a više za naše susjede iz nauka o čovjeku: ekonomiste, etnografe, etnologe (ili antropologe), sociologe, psihologe, lingviste, demografe, geografe, čak i socijalne matematičare ili statističare — sve susjede koje smo već godinama slijedili u njihovim iskustvima i istraživanjima jer nam se činilo (i još nam se i sada čini) da se, povodeći se za njima ili u dodiru s njima, historija osvjetljava novim danom. Možda i mi njima možemo nešto dati zauzvrat. Iz recentnih iskustava i iskušenja historije — svjesno ili nesvjesno, prihvaćeno ili neprihvaćeno — pojavljuje se sve preciznija spoznaja mnogostrukosti vremena i izuzetne vrijednosti dugog vremena. Ta bi posljednja spoznaja, čak i više od same historije — historije sa sto lica — trebalo da zanima društvene nauke, naše susjede.

I. Historija i trajanja

Svaki historijski rad raščlanjuje proteklo vrijeme, odabire između kronoloških stvarnosti prema sklonostima i isključivo više ili manje svjesnim opredjeljenjima. Već nas je odavno tradicionalna historija, koja pažnju posvećuje kratkom vremenu, pojedincu, događaju, navikla na svoje brzo, dramatično pripovijedanje kratkog daha.

Nova ekonomska i društvena historija u prvi plan svog istraživanja stavlja cikličko osciliranje i usredotočuje se na njegovo trajanje: uhvatila se u zamku, ali i u stvarnost cikličkih povećanja i padova cijena. I danas tako postoji uz priču (ili tradicionalno »kazivanje«) kazivanje o povoljnim prilikama koje širokim odsječcima u spor uvlači prošlost: desetak, dvadesetak ili pedesetak godina.

Iznad toga drugog kazivanja smještena je historija trajnijeg daha, ovaj put stoljetne širine: historija dugog, čak vrlo dugog trajanja. Tu formulu, dobru ili lošu, smatram prikladnom da njome označim suprotnost onome što je François Simiand, jedan od prvih nakon Paula Lacombea, nazvao događajnom historijom. Te formule nisu važne; u svakom slučaju naša će se diskusija odvijati od jedne k drugoj, od jednog pola vremena k drugom, od trenutnog prema dugom trajanju.

Te riječi nemaju apsolutnu sigurnost. Isto tako ni riječ *događaj*. Što se mene tiče, volio bih je odijeliti, zatvoriti u kratko trajanje: događaj je eksplozivan, »zvučna novost«, kako se govorilo u XVI stoljeću. Svojim prekomjernim dimom ispunja svijest suvremenika, ali ne traje dugo, jedva dok se vidi njegov plamen.

Filozofi bi nam bez sumnje rekli da to znači lišiti riječ velikog dijela njenog značenja. Strogo uzevši, jedan događaj može preuzeti na sebe niz značenja ili odnosa. On katkad svjedoči o vrlo dubokim pokretima i izvještačenom ili neizvještačenom igrom »uzroka i posljedica«, dragom nekadašnjim povjesničarima, prisvaja vrijeme koje mnogo nadilazi njegovo vlastito trajanje. Beskrajno rastezljiv, on se veže, slobodno ili ne, za cijeli lanac događaja daljnjih stvarnosti i čini se da ih je od tada nemoguće odvojiti jedne od drugih. Benedetto Croce mogao je tom igrom dodavanja tvrditi da se u svakom događaju sjedinjuju, a zatim, po volji, ponovo otkrivaju cijela povijest, potpun čovjek. To je točno, ali pod uvjetom da se tom fragmentu doda ono što ne sadrži u samom početku i da se dakle zna što mu — opravdano ili ne — treba dodati. Jean Paul Sartre u svojim najnovijim razmišljanjima predlaže tu inteligentnu i opasnu igru.³

Dakle, recimo jasnije, umjesto događajnog: kratko vrijeme, po mjeri pojedinaca, svakodnevnog života, naših iluzija, naglih spoznaja — par excellence vrijeme kroničara, novinara. Napomenimo dakle da kronika ili dnevnik, uz velike događaje, nazvane povijesnim, donose i manje važne nezgode u svakidašnjem životu kao što su: požar, željeznička nesreća, cijena žita, zločin, kazališna predstava, poplava. Svatko će tako shvatiti da postoji kratko vrijeme svih oblika ekonomskog, društvenog,

³ Jean-Paul Sartre, »Questions de méthode«, *Les temps Modernes*, 1957, br. 139 i 140.

literarnog, institucionalnog, vjerskog, čak i geografskog života (udari vjetra, oluja), a isto tako i političkog.

Po prvoj procjeni prošlost je masa neznatnih činjenica od kojih su neke očevidne, druge nejasne i beskrajno ponavljane, čak i one od kojih mikrosociologija ili sociometrija izvlače u sadašnjosti svakodnevnu korist (postoji također i mikrohistorija). Ali ta masa ne sačinjava svu stvarnost, svu gustoću povijesti s kojom može, po volji, raditi znanstveno razmatranje. Društvena se nauka gotovo boji događaja. Ne bez razloga: kratko vrijeme je najhirovitije, najvarljivije od svih trajanja.

Otuda kod nekih od nas povjesničara veliko nepovjerenje prema tradicionalnoj historiji, nazvanoj događajnom; etiketa koja se, ne bez nekih netočnosti, brka s onom političke historije: politička historija nije nužno događajna ni osuđena da to bude. Ipak je činjenica da osim vještačkih slika, gotovo bez vremenske gustoće, od kojih izrezuje svoje priče,⁴ osim objašnjenja dugog trajanja koje je doista trebalo odabrati, činjenica je da je historija u cjelini, posljednjih sto godina gotovo uvijek politička, usredotočena na dramu »velikih događaja«, a radila je u i o kratkom vremenu. To je možda bila cijena postignutog napretka, u tom istom periodu, u znanstvenom osvajanju instrumenata rada i rigoroznih metoda. Obilno otkrivanje dokumenata potaklo je povjesničara da vjeruje kako je u autentičnosti dokumenata cijela isitna. »Dovoljno je, pisao je još jučer Louis Halphen,⁵ prepustiti se tako reći dokumentima, čitati ih jedan za drugim kako nam se nude, da bi se vidjelo kako se lanac činjenica gotovo automatski ponovo uspostavlja.« Taj ideal, »historija koja se rađa«, svršio je potkraj XIX stoljeća u kronici novog stila koja, u svojoj težnji za točnošću, korak po korak slijedi događajnu povijest, takvu kakva se pojavljuje u korespondenciji ambasadora ili iz parlamentarnih debata. Povjesničari XVIII stoljeća i početka XIX stoljeća drukčije su posvećivali pažnju perspektivama dugog trajanja koje su ubuduće mogli ponovo otkriti samo veliki umovi kao Michelet, Ranke, Jacob Burckhardt, Fustel. Ako prihvatimo da je to nadilaženje kratkog vremena bilo najdragocjenije dobro jer je najrjeđe u historiografiji posljednjih sto godina, shvatit ćemo istaknutu ulogu historije institucija, religija, civilizacija i, zahvaljujući arheologiji kojoj dugujemo široke kronološke prostore, avangardnu ulogu studija posvećenih klasičnoj antici. One su jučer spasile naš zanat.

Nedavni prekid s tradicionalnim oblicima historije XIX stoljeća nije bio potpuni raskid s kratkim vremenom. Znamo da se zbio u korist ekonomske i društvene historije, a nauštrb političke historije. Odatle preokret i neosporna obnova; odatle neizbježne promjene metode, premještanja središta interesa s dolaskom na scenu kvantitativne historije koja još sigurno nije rekla svoju posljednju riječ.

Ali se naročito promijenilo tradicionalno historijsko vrijeme. Jučerašnjem bi se političkom povjesničaru jedan dan, jedna godina mogli učiniti dobrim mjerilima. Vrijeme je bilo zbir dana. Ali krivulja cijena, demografska progresija, kretanje plaća, variranje kamatne stope, proučavanje (više

⁴ »L'Europa god. 1500«, »Svijet god. 1880«, »Njemačka na početku reformacije«

⁵ Louis Halphen, Introduction a l'Histoire, Paris, P. U. F., 1946, str. 50.

zamišljeno nego ostvareno) proizvodnje, ograničena analiza cirkulacije zahtijevaju mnogo šira mjerila.

Pojavljuje se nov način historijskog pripovijedanja, možemo reći »kazivanje« o konjunkturi, ciklusu, čak i »međuciklusu«, koji nam predlaže izbor od desetak godina, četvrt stoljeća i, kao krajnju granicu, pola stoljeća klasičnog Kondratijevog ciklusa. Na primjer, ne uzimajući u obzir kratke i površne, slučajne događaje, cijene rastu u Evropi od 1791. do 1817; smiruju se od 1817. do 1852: to dvojako i sporo kretanje rasta i opadanja predstavlja potpuni međuciklus u tadašnjoj Evropi i gotovo cijelom svijetu. Bez sumnje ti kronološki periodi nemaju apsolutnu vrijednost. Na drugim barometrima, onima ekonomskog rasta i dohotka ili nacionalnog proizvoda, François Perroux⁶ nudio bi nam druge, možda ispravnije putokaze. Ali te aktualne rasprave malo su važne! Povjesničar sigurno raspolaže novim vremenom, uzdignutim na visinu izlaganja gdje historija može pokušati da pođe ocrtavajući se prema novim oznakama, prema tim krivuljama, i čak prema njihovu ritmu.

Tako su Ernest Labrousse i njegovi učenici nakon svoga manifesta s posljednjega historijskog kongresa u Rimu (1955) pokrenuli široku anketu društvene historije, u cilju kvantifikacije. Vjerujem da neću iznevjeriti njihovu namjeru ako kažem da će ta anketa neizbježno težiti za određivanjem društvenih konjunktura (čak i struktura); ništa nam unaprijed ne jamči da će taj tip konjunktura imati istu brzinu ili sporost kao ekonomska konjunktura. Uostalom, zbog tih dviju važnih uloga, ekonomske i društvene konjunktura, ne smijemo gubiti iz vida druge aktere čije će ponašanje biti teško, možda nemoguće, odrediti zbog nedostatka točnih mjerila. Nauke, tehnike, političke institucije, mentalno oruđe, civilizacije (da upotrijebimo tu prikladnu riječ) također imaju svoj ritam života i rasta, i nova konjunktorna historija bit će samo onda potpuna kad popuni svoj orkestar.

To bi kazivanje, potpuno logično, samim svojim nadilaženjem moralo dovesti do dugog trajanja. Ali, zbog tisuću razloga, nadilaženje nije bilo pravilo, i pred našim se očima odigrava povratak na kratko vrijeme; možda zbog toga jer se čini neophodnije (ili hitnije) spojiti cjelinu »cikličke« historije i tradicionalnu kratku historiju, umjesto da se ide naprijed, u susret nepoznatom. Vojnički rečeno, posrijedi bi bilo učvršćivanje osvojenih pozicija. Prva velika knjiga Ernesta Labroussea, 1933, proučavala je tako opće kretanje cijena u Francuskoj u XVIII stoljeću,⁷ stoljetno kretanje. Isti je Ernest Labrousse 1943, u najvećoj historijskoj knjizi koja se pojavila u Francuskoj u toku tih posljednjih dvadeset pet godina, popustio potrebi vraćanja u manje neugodno vrijeme, kad je u razdobljima depresije od 1774. do 1791. upozorio na jedan od važnih izvora francuske revolucije; na jednu njezinu odskočnu dasku. Zbog toga je još umetnuo jedan polu-međuciklus, široku mjeru. U svojem referatu *Kako nastaju revolucije*, na međunarodnom kongresu u Parizu 1948, trudio se da spoji ekonomski patetizam kratkog trajanja (novi stil) s

⁶ Usp. njegovu *Théorie générale du progrès économique*, Cahiers de l' I. S. E. A., 1957.

⁷ *Esquisse du mouvement des prix et des revenus en France au XVIIIe siècle*, 2. svezak, Pariz, Dalloz, 1933.

političkim patetizmom (vrlo stari stil) onoga revolucionarnih dana. Evo smo opet do grla u kratkom vremenu. Naravno, taj je postupak dopušten, koristan, ali kao takav simptomatičan! Povjesničar je rado režiser. Kako bi se odrekao drame kratkog vremena, najboljih majstorija jednog vrlo starog zanata.

Uz cikluse i međucikluse postoji nešto što ekonomisti, a da uvijek to i ne prouče, nazivaju stoljetnom tendencijom. Ali, ona zasad zanima samo rijetke ekonomiste, a njihova razmišljanja o strukturalnim krizama nisu još bila historijski provjerena i pojavljuju se kao nacrti ili hipoteze koje jedva prodiru u blisku prošlost, do 1929. ili najdalje do 1870.⁸ One ipak pružaju koristan uvod u historiju dugog trajanja; one su prvi ključ. Druga je, još korisnija riječ *struktura*. Dobra ili loša, ona dominira problemima dugog trajanja. Pod *strukturuom* promatrači društvenih pojava razumijevaju organizaciju, povezanost, prilično čvrste odnose između stvarnosti i društvenih masa. Za nas povjesničare struktura je bez sumnje skup, arhitektura, ali još više stvarnost koju vrijeme loše koristi i vrlo dugo prenosi. Živeći dugo, neke strukture postaju čvrsti elementi bezbrojnih generacija: one opterećuju povijest, smetaju joj i zapovijedajući ometaju tok. Druge su spremnije da se raspadnu. Ali, sve su istodobno potpore i zapreke. Kao zapreke, pokazuju se poput granica (*omotača*, u matematičkom smislu) kojih se čovjek i njegova iskustva nikako ne mogu osloboditi. Pomislite na teškoću da se razbiju neki geografski okviri, neke biološke činjenice, neke granice produktivnosti, čak i neke duhovne prisile: mentalni su okviri također zatvori dugog trajanja.

Čini se da je najpristupačniji primjer geografske prisile. Čovjek je, u toku stoljeća, zatvorenik klima, vegetacija, životinjskog svijeta, kultura, polako uspostavljene ravnoteže od koje se ne može odvojiti bez opasnosti da sve poremeti. Pomislite na položaj katuna u planinskom životu, trajnost određenih sektora pomorskog života, ukorijenjenih u tolike povlaštene točke primorskih skupina, pomislite na trajni smještaj gradova, postojanost putova i prometa i na začudnu stabilnost geografskog okvira civilizacije.

U golemoj kulturnoj domeni postoje iste trajnosti ili preostaci. Sjajna knjiga Ernsta Roberta Curtiusa⁹ koja se napokon pojavila u francuskom prijevodu studija je kulturnog sustava koji, iskrivljujući je svojim izborom, produžava latinsku civilizaciju posljednjeg perioda Rimskog Carstva, koja je i sama opterećena teškim nasljedstvom: sve do XIII i XIV stoljeća, sve do rađanja nacionalnih književnosti, civilizacija intelektualnih elita proživljavala je iste teme, iste usporedbe, iste otrcane fraze i beskrajna ponavljanja. Slično razmišlja i Lucien Febvre u svojoj

⁸ Objasnio René Clémens u knjizi *Prolégomines d'une théorie de la structure économique*, Paris, Domat-Montchrestien, 1952; vidi također *Johann Akerman*, «Cycl et structure», *Revue économique*, 1952, br. 1.

⁹ *Ernst Robert Curtius*, *Europäische Literatur und lateinisches Mittelalter*, Berne 1948; francuski prijevod: *La Littérature européenne et le Moyen Age latin*, Paris, P. U. F., 1956. (hrvatski prijevod: *Evropska književnost i latinsko srednjovjekovlje*, Zagreb, 1971).

studiji *Rabelais et le problème de l'incroyance au XVIe siècle*,¹⁰ želeći odrediti mentalno oruđe francuske misli u Rabelaisovo doba, cjelinu predodžbi koje su mnogo prije Rabelaisa i dugo nakon njega određivale umijeće življenja, mišljenja, vjerovanja i nemilosrdno unaprijed strogo ograničavale intelektualnu avanturu najslobodnijih duhova. Tema o kojoj raspravlja Alphonse Dupront¹¹ njemu se čini također kao jedno od najnovijih istraživanja francuske historijske škole. U njoj se pojam križarskih ratova promatra, na Zapadu, izvan XIV stoljeća, tj. izvan »pravih« križarskih ratova, u kontinuitetu dugog trajanja, koje, neprestano ponavljano, presijeca društva, svjetove, najrazličitije psihičke osobine i posljednjim odrazom dodiruje ljude XIX stoljeća. U susjednoj domeni, knjiga Pierrea Francastela *Slikarstvo i društvo*¹² opisuje početke firentinske renesanse i neprekidnost »geometrijskog« slikarskog prostora koji ništa više neće promijeniti sve do kubizma i intelektualnog slikarstva na početku našeg stoljeća. Čak i historija nauka poznaje konstruirane svjetove koji su nepotpune eksplikacije, ali kojima se redovito pridaju stoljetna trajanja. Oni su odbačeni tek nakon što su dugo služili. Aristotelovski se svijet, bez ili gotovo bez osporavanja, zadržao do Galileja, Descartese, Newtona; nestao je pred temeljito geometriziranim svijetom kojega će, kad na njega dođe red, ali mnogo kasnije, srušiti tek einsteinovske revolucije.¹³

Zbog jednog samo prividnog paradoksa teško je otkriti dugo trajanje na području gdje je historijsko istraživanje okrunjeno neospornim uspjesima: na ekonomskom području. Ciklusi, međuciklusi, strukturalne krize ovdje skrivaju pravilnosti i trajnosti sistema, neki su govorili civilizacija¹⁴ — tj. stare navike mišljenja i djelovanja, trajnih okvira koji katkad, protivno svakoj logici, teško odumiru.

Ali pogledajmo jedan, brzo analizirani, primjer. Evo u našoj blizini, u Evropi, jedan se ekonomski sustav, koji se očrtava u nekoliko pravaca i općih prilično jasnih pravila, održao gotovo od XIV do XVIII stoljeća; radi veće sigurnosti reći ćemo sve do 1750. U toku stoljeća, ekonomska aktivnost zavisi od demografski nestabilnog stanovništva, kao što će to pokazati velike promjene od 1350. do 1450, i nesumnjivo od 1630. do 1730.¹⁵ U toku stoljeća, promet je doživio pobjedu vode i broda jer je čvrstoća kopna bila prepreka, inferiornost. Evropski razvoji, osim iznimaka koje potvrđuju pravilo (sajmovi u Champagnei već na izmaku i na početku perioda, ili sajmovi u Leipzigu u XVIII stoljeću), svi ti raz-

¹¹ Paris, Albin Michel, 1943, 3. izd. 1969.

¹² *Le mythe de Croisade. Essai de sociologie religieuse*, teza tipkana na pisaćem stroju, Sorbonne.

¹³ *Pierre Francastel, Peinture et Société. Naissance et destruction d'un espace plastique, de la Renaissance au cubisme*, Lyon, Audin, 1951.

¹⁴ Drugi dokazi: vrlo bih rado umiješao u spor utjecajne članke koji se svi, u istom smislu, zauzimaju za društvenu historiju Evrope, kao *Otto Brunner*, *Historische Zeitschrift*, svezak 177, br. 3; *R. Bultman*, ibidem, sv. 176, br. 1, o humanizmu; *Georges Lefebvre*, *Annales historiques de la Révolution française*, 1949, br. 114, i *F. Hartung*, *Historische Zeitschrift*, sv. 180, br. 1, o prosvijećenom apsolutizmu...

¹⁵ *René Courtin*, *La Civilisation économique du Brésil*, Paris, Librairie de Médicis, 1941.

¹⁶ U Francuskoj. U Španjolskoj, demografska promjena započinje potkraj XVI stoljeća.

voji smješteni su uzduž obalnog pojasa. Ostale su karakteristike toga sistema: premoć trgovaca; istaknuta uloga dragocjenih metala, zlata, srebra, čak i bakra, kojih će neprestane poteškoće zbog oskudnosti biti ublažene tek presudnim razvitkom kredita potkraj XVI stoljeća; ponavljane nevolje sezonskih poljoprivrednih kriza; rekli bismo — nestabilnost same podloge ekonomskog života; napokon, na prvi pogled nerazmjerna uloga jedne ili dviju vanjskih trgovina: trgovine na Levantu od XII do XVI stoljeća i kolonijalne trgovine u XVIII stoljeću.

Tako sam odredio, ili, točnije, nakon drugih povjesničara, evocirao glavne osobine trgovačkog kapitalizma u Zapadnoj Evropi, etapu dugog trajanja. Usprkos svim očitim promjenama, koje ih presijecaju, tih četiri ili pet stoljeća ekonomskog života imaju *stanovitu* koherentnost sve do prekretnice u XVIII stoljeću i industrijske revolucije iz koje još nismo izašli. Obilježja su im zajednička i ostaju nepromijenjena, dok je oko njih, među drugim kontinuitetima, tisuću prijeloma i preokreta obnovilo lice svijeta.

Među različitim vremenima povijesti, dugo se trajanje tako predstavlja kao neugodan, kompliciran, neobičan nosilac uloge. Prihvatiti ga u srce našeg zanata neće biti jednostavno, nije riječ o uobičajenom proširenju istraživanja radoznalosti. Isto tako nije riječ o izboru čiji bi ono bilo jedini korisnik. Prihvatiti dugo trajanje, za povjesničara znači pristati na promjenu stila, stava, obrat misli, novi pojam društvene stvarnosti. To znači naviknuti se na usporeno vrijeme, katkad čak na granici pokretnog. Na tom stupnju, a ne na nekom drugom — vratit će se na to — dopušteno je odvojiti se od povijesnog, vremena koje mnogo zahtijeva, izići iz njega, zatim se u nj vratiti, ali s drugim pogledima, opterećenim drugim nemirima, drugim pitanjima. U svakom slučaju, moguće je promisliti o totalitetu povijesti u odnosu na te slojeve usporene povijesti kao od infrastrukture. Moguće je shvatiti sve stupnjeve, svu množinu stupnjeva, svo mnoštvo eksplozija povijesnog vremena počevši od te dubine, te polunepokretnosti; sve gravitira oko nje.

Ne tvrdim da sam prethodnim izlaganjem odredio zanat povjesničara — nego samo koncepciju tog zanata. Sretan je i naivan onaj tko bi pomislio da smo, nakon oluja posljednjih godina, našli prave principe, jasne granice, dobru školu. Zapravo, svi se zanati društvenih nauka neprestano mijenjaju zbog vlastitih kretanja i živih kretanja cjeline. Historija nije iznimka. Nikakvo spokojstvo nije na pomolu i još se nije oglasilo zvono za završetak školskog sata. Daleko je od Charles-Victora Langloisa i Charlesa Seignobosa do Marca Blocha. Ali, nakon Marca Blocha kotač se nije prestao okretati. Za mene je historija zbir svih mogućih historija — zbirka zanata i gledišta jučerašnjih, današnjih, sutrašnjih.

Po mome mišljenju jedina bi zabluda bila izabrati jednu od tih historija, isključivši ostale. To je bila, to bi bila zabluda historiziranja. Znamo da nije lako uvjeriti sve povjesničare, a još manje društvene nauke koje se strastveno trude da nas vrata na historiju kakva je bila jučer. Trebat će nam mnogo vremena i truda da sve te promjene i novosti prihvatimo

pod starim imenom historija. A ipak je nastala jedna nova historijska »nauka« koja samu sebe i dalje ispituje i mijenja. Ona se kod nas najavljuje već od 1900. s *Revue de Synthèse historique* i s *Annales* od 1929. Povjesničar je obraćao pažnju *svim* društvenim naukama. Eto, tko našem zvanju daje čudne granice i čudne želje za spoznajom. Isto tako između povjesničara i promatrača društvenih nauka ne treba zamišljati barijere i razlike od jučer. Sve su društvene nauke, uključujući i historiju, zaražene jedna drugom. One govore ili mogu govoriti istim jezikom.

Ako sebe zamislimo u 1558. ili godini milosti 1958. onaj koji želi shvatiti svijet, treba da odredi hijerarhiju sila, tokova, posebnih kretanja kako bi ponovo mogao shvatiti cjelovitu konstelaciju. U svakom času tog istraživanja treba razlikovati između dugih kretanja, poteklih u dalekom vremenu, i kratkih zamaha, nastalih na njihovim neposrednim izvorima. Svijet u 1558. toliko ružan u tom času u Francuskoj, nije rođen na pragu te godine bez čara. A isto tako nije, opet u Francuskoj, ni naša teška 1958. godina. Svaka »aktualnost« skuplja promjene različitog porijekla i ritma; današnje vrijeme potječe istodobno od jučer, prekjučer, od nekada.

II. Spor o kratkom vremenu

Te su istine doista banalne. Ipak, društvene nauke ne privlači istraživanje izgubljenog vremena. Ne zbog toga što protiv njih možemo postaviti čvrste optužbe i uvijek ih proglasiti krivima da ne prihvaćaju povijest ili trajanje kao prijeko potrebne dimenzije za svoje proučavanje. One nas, barem naoko, lijepo primaju; »dijakroničko« ispitivanje, koje ponovo uvodi povijest, nikada ne izostaje iz njihovih teoretskih preokupacija.

Ipak su ta odobravanja osamljena; treba priznati da društvene nauke po sklonosti, dubokom instinktu i možda po formaciji uvijek nastoje umaći historijskom objašnjenju; one mu izmiču s pomoću dva kvazisuprotna postupka: jedan »stvara događaje« ili, ako hoćemo, pretjerano »aktualizira« društvene studije, zahvaljujući empiričkoj sociologiji koja zazire od cijele povijesti, a ograničena je na podatke kratkog vremena, na istraživanja živoga; drugi jasno i jednostavno nadilazi vrijeme, zamišljajući u nazivu »nauka o komunikaciji« matematičku formulaciju kvaziizvremenskih struktura. Taj posljednji, najnoviji postupak očito je jedini koji nas može duboko zanimati. Ali zadržavanje samo na događajnom ima još dovoljno pristaša da bi ta dva aspekta pitanja zaslužila da budu redom istražena.

Rekli smo da smo nepovjerljivi prema čisto događajnoj historiji. Budimo pravedni. Ako postoji grijeh *događajnosti*, historija, optužena za taj izbor, nije jedina kriva. Sve društvene nauke sudjeluju u toj zabludi. Ekonomisti, demografi, geografi podijeljeni su (ali loše) između jučer i danas; da bi bili razumni, potrebno je da održe jednaku ravnotežu, što je lako i obavezno za demografe; što se gotovo samo po sebi razumije za geografe (posebno za naše, zadojene vidalovskom tradicijom); naprotiv, što se samo malokad događa za ekonomiste, zatvorenike najkraće aktual-

nosti, između granice u prošlosti koja se ne proteže s ove strane 1945. i današnjice koja planove i predviđanja produžuje u neposrednu budućnost od nekoliko mjeseci, najviše nekoliko godina. Podržavam mišljenje da je cijela ekonomska misao stegnuta tim vremenskim ograničenjem. Ekonomisti govore da bi povjesničari morali poći s one strane 1945, u potragu za starim ekonomijama; ali ako to čine, lišavaju se divnog područja promatranja koje su sami napustili, ne zaničavajući ipak njegovu vrijednost. Ekonomistu je postala navika da je u službi aktualnosti, u službi vlada.

Položaj etnografa i etnologa nije tako jasan i tako alarmantan. Neki su među njima naglasili nemogućnost (ali to se tiče svakog intelektualca) i nekorisnost historije unutar njihova zanata. To autoritarno odbijanje historije nije nipošto koristilo Malinovskom i njegovim učenicima. Zapravo, kako je moguće da antropologiju ne zanima historija? Ona je ista avantura duha, kao što to voli reći Claude Lévi-Strauss.¹⁶ Ne postoji društvo, ma kako bilo istrošeno, koje promatranjem ne otkriva »žigove događaja«, ni društvo čija je povijest pretrpjela potpuni brodolom. U tom pogledu, ne bismo imali pravo žaliti se ili inzistirati.

Naprotiv, naš će spor biti prilično živ o granicama kratkog vremena, s obzirom na sociologiju istraživanja aktualnog, istraživanja u tisuću smjerova između sociologije, psihologije i ekonomije. Ona se množe kod nas, kao i u inozemstvu. Ona su na svoj način ponavljano kladenje o nezamjenljivoj vrijednosti sadašnjeg vremena, njegovom »vulkanskom« žaru, njegovu obilnom bogatstvu. Čemu se okretati prema povijesnom vremenu: osiromašenom, pojednostavnjenom, opustošenom šutnjom, rekonstruiranom — inzistiramo ovdje: *rekonstruiranom*. Doista, je li tako mrtvo, tako rekonstruirano kako se želi prikazati? Bez sumnje, povjesničar će odviše lako iz prošle epohe izvući bitno; ako govorimo kao Henri Pirenne, koji u tome bez muke razlikuje »važne događaje«, treba pod njima razumijevati »one koji su imali posljedica«. To je očito i opasno pojednostavnjenje. Ali što bi dao putnik kroz aktualno da posjeduje taj povratak u prošlost (ili tu prednost u vremenu) koji bi razotkrivao i pojednostavnio sadašnji zamršeni život, slabo čitljiv jer je odviše opterećen nevažnim znakovima i znamenjem? Claude Lévi-Strauss tvrdi da bi ga jedan sat razgovora s Platonovim suvremenikom obavijestio više nego naše klasične rasprave o koherentnosti ili nekoherentnosti civilizacije antičke Grčke.¹⁷ Ja se s tim slažem. Ali, to je zbog toga što je u toku godina čuo stotinu grčkih glasova, spašenih od šutnje. Povjesničar je pripremio putovanje. Jedan sat u današnjoj Grčkoj neće ga ništa, ili gotovo ništa naučiti o sadašnjoj koherentnosti ili nekoherentnosti.

Štoviše, istraživač sadašnjeg vremena ne stiže do »finitih« niti struktura osim pod uvjetom da i on *rekonstruira*, pospješuje hipoteze i objašnjenja, da ne prihvati stvarnost kakva se prikazuje, da je okrnji, nadvlada, a to su sve postupci koji dopuštaju da se izbjegne dano kako bi se njime bolje ovladalo, ali sve su to rekonstrukcije. Sumnjam da bi sociološka foto-

¹⁶ Claude Lévi-Strauss: *Anthropologie structurale*, op. cit. str. 31.

¹⁷ »Diogène couché«, *Les Temps Modernes*, br. 195, str. 17.

grafija sadašnjosti bila »istinitija« od historijske slike prošlosti, to manje što želi biti udaljenija od *rekonstruiranog*.

Philippe Ariès¹⁸ inzistirao je na važnosti zbuđenosti, iznenađenja u historijskom objašnjenju: vi se spotičete u XVI stoljeću o neobičnost, neobičnost za vas, čovjeka XX stoljeća. Zašto ta razlika? Problem je postavljen. Ali, ja bih rekao da iznenađenje, zbuđenost, udaljivanje — ta važna sredstva spoznaje — nisu manje potrebna da biste shvatili što vas okružuje, a što je opet tako blizu da to više jasno ne vidite. Živate li godinu dana u Londonu, loše ćete upoznati Englesku. Ali, uspoređujući, čudeći se, odjednom ćete shvatiti neke najdublje i najoriginalnije osobine Francuske, one koje niste poznavali jer su vam bile poznate. Prošlost je također, pred sadašnjošću, zbuđenost.

Povjesničari i *social scientists* mogli bi se dakle neprestano međusobno sporiti zbog mrtvog dokumenta i odviše živog svjedočanstva; daleke prošlosti i odviše bliske sadašnjosti. Ne vjerujem da je taj problem bitan. Sadašnjost i prošlost uzajamno se osvjetljaju svojom svjetlošću. I ako promatramo isključivo u ograničenoj sadašnjosti, pažnju ćemo pokloniti onome što se brzo kreće, bliješti bez uzroka ili s razlogom, ili se mijenja, ili je bučno, ili se otkriva bez muke. Događajno, koje je jednako neugodno kao i u historijskim naukama, vrebata promatrača kojemu se žuri, etnografa koji zakazuje sastanak od tri mjeseca s polinezijским plemenom, industrijskog sociologa koji izdaje klišeje svoje posljednje ankete ili koji misli da će, vještim upitnim listama i kombinacijama perforiranih kartica, savršeno obuhvatiti društveni mehanizam. Društvena su zbivanja lukava divljač (sasvim) drugačije vrste.

Doista, kakve bi koristi mi, nauke o čovjeku, mogle imati od kretanja — o kojemu govori opsežna i dobra anketa o pariskoj regiji¹⁹ — jedne mlade djevojke između njezine kuće u XVI okrugu, njezinog profesora muzike i političkih nauka? To nam pruža lijepu skicu. Ali, da je studirala agronomiju, ili skijala na vodi, sve bi se promijenilo u tim trostranim putovanjima. Radujem se da na skici vidim podjelu stanova namještenika jednog velikog pariskog poduzeća. Ali ako nemam skicu nastalu prije podjele, ako kronološka distanca između popisâ nije dovoljna da dopusti upisivanje svega u pravom pokretu, gdje je problem bez kojeg jedna anketa ostaje uzaludan trud? Korist od tih anketa radi ankete najviše je u tome da se prikupe obavještenja, pogotovo ne budu li sve valjane *ipso facto* za *buduće* radove. Čuvajmo se umjetnosti radi umjetnosti.

Isto tako sumnjam da studija o jednom gradu, ma kakva bila, može biti predmet sociološke ankete, kao što je bio slučaj Auxerre²⁰, ili Viennea u pokrajini Dauphiné²¹, a da se ne vodi računa o povijesnom trajanju.

¹⁸ *Le Temps de l'histoire*, Paris, Plon, 1954, naročito str. 298 i d.

¹⁹ P. Chombart de Lauwe, Paris et l'agglomération parisienne, Paris, P. U. F., 1952, sv. 1, str. 106.

²⁰ Suzanne Frère et Charles Bettelheim, Une ville française moyenne, Auxerre en 1950, Paris, Armand Colin, Cahiers des Sciences Politiques, br. 17, 1951.

²¹ Pierre Clément et Nelly Xidiar, Vienne-sur-le-Rhône, Sociologie d'une cité française, Paris, Armand Colin, Cahiers des Sciences Politiques, br. 71, 1955.

Svaki grad, rastrzano društvo sa svojim krizama, prekidima, kvarovima, neminovnim računima treba vratiti na mjesto među skup obližnjih sela koja ga okružuju i arhipelage gradova o kojima će, među prvima, govoriti povjesničar Richard Häpke; dakle u kretanje, više ili manje udaljeno u vremenu, često vrlo udaljeno u vremenu koje daje život tom spletu. Je li svejedno, nije li naprotiv bitno zabilježiti razmjenu selo—grad, industrijsko ili trgovačko suparništvo, spoznaju da je riječ o mladom pokretu u punom zamahu ili o kraju jedne trke, o dalekom izvoru ponornice ili monotonom novom pokušaju?

Zaključimo jednom riječju: U toku posljednjih deset godina svog života Lucien Febvre je ponavljao: »historija, nauka prošlosti, nauka sadašnjosti«. Nije li povijest, dijalektika trajanja, na svoj način objašnjenje društvenoga u svoj njegovoj realnosti? dakle, suvremenosti? Njegova pouka na tom području vrijedi kao upozorenje protiv događaja; ne misliti samo u kratkom vremenu, ne vjerovati da su jedino bučni činoci najautentičniji; postoje i drugi, tihi — ali tko to već nije znao?

III. Komunikacija i socijalna matematika

Možda nismo imali pravo što smo se zadržali na nemirnoj granici kratkog vremena. Rasprava se tu odvija, doista, bez velike koristi, barem bez korisnog iznenađenja. Osnovna je rasprava drugdje, kod naših susjeda, koju nosi najnovije iskustvo društvenih nauka, pod dvostrukim značenjem »komunikacije« i matematike.

Ali ovdje to neće biti lako braniti; želim reći, bit će lakše dokazati da nijedna društvena studija ne izmiče povijesnom vremenu, u pokušajima koji su barem prividno smješteni apsolutno izvan njega. U toj diskusiji čitalac će, svakako, dobro učiniti — želi li nas slijediti (da bi nas podržao ili se distancirao od naše točke gledišta) — da sam ocijeni jedan po jedan pojmove, sigurno ne potpuno novog rječnika, ali ispravljenog, obnovljenog u novim diskusijama koje se odvijaju pred našim očima. Očito je da se nema što reći o događaju ili dugom trajanju. Ništa osobito o *strukturama*, iako riječ — i stvar — nisu zaštićene od nesigurnosti i diskusija.²² Također je nekorisno mnogo isticati riječi *sinkronija* i *dijakronija*, one se definiraju same po sebi, iako je u konkretnom proučavanju društvene stvarnosti teže zaokružiti njihovu ulogu nego što se čini. Doista, u jeziku historije (kako ga ja zamišljam) ne postoji savršena sinkronija: trenutačno zaustavljanje, suspendirajući sva trajanja, gotovo je apsurdno u sebi, ili je, što je isto, veoma umjetno; isto tako ni spuštanje prema padini vremena nije zamislivo osim u obliku mnogih spuštanja prema različitim i nebrojenim rijekama vremena.

Te kratke napomene i upozorenja bit će trenutno dovoljni. Ali, treba biti jasniji u pogledu *nesvjesne povijesti, modela, socijalne matematike*.

²² Vidi Kolokovij o strukturama, VIe Section de l'École pratique des Hautes, Etudes, rezime pisan na pisaćem stroju, 1958.

Ta se potrebna tumačenja uostalom spajaju, ili će se — nadam se — uskoro spojiti u problematiku zajedničku društvenim naukama.

Nesvjesna je povijest, naravno, povijest nesvjesnih oblika društvene stvarnosti. »Ljudi stvaraju povijest, ali ne znaju da to čine.«²³ Marxova formula osvjetljava, ali ne objašnjava problem. Zapravo se, pod novim imenom, još jednom pred nas postavlja sav problem kratkog vremena, »mikrovremena«, svega što je povezano s događajima. Živeći u svom vremenu, ljudi su uvijek imali dojam da shvaćaju njegovo odvijanje iz dana u dan. Je li ta svjesna, jasna povijest zbilja pogrešna, kao što već odavno mnogi povjesničari o njoj suglasno misle? Jučer je lingvistika smatrala da sve može izvući iz riječi. Historija je imala iluziju da može sve izvući iz događaja. Mnogi su naši suvremenici rado vjerovali da se sve dogodilo zbog sporazuma na Jalti ili u Potsdamu, nesretnih događaja u Dien-Bien-Phuu ili Sakhiet-Sidi-Youssefu, ili zbog drukčije doista važnih događaja kao što je bilo lansiranje sputnjika. Nesvjesna se povijest odvija s druge strane tih svjetlosti, njihovih odbljesaka. Prihvatite dakle da na stanovitoj udaljenosti postoji nesvjesna društvena stvarnost. Prihvatite još, čekajući bolje objašnjenje, da je to nesvjesno smatrano znanstveno bogatijim od svjetlucave površine na koju su naše oči navikle; znanstveno bogatije znači jednostavnije, lakše za iskorištavanje — ako ne za otkrivanje. Ali odvajanje jasne površine od tamnih dubina — buke od tišine — teško je i neizvjesno. Dodajmo da je »nesvjesna« povijest područje napola konjunkturalnog vremena, i osobito strukturalnog vremena, često jasnije shvaćena nego što se želi reći. Svatko od nas ima osjećaj da iznad vlastitog života postoji jedna povijest mase čiju snagu i zamahe poznajemo doduše bolje nego zakone ili smjer. A ta svijest ne postoji samo od jučer (što se tiče ekonomske povijesti), ako i jest danas sve življa. Revolucija, jer to je revolucija duha, sastojala se u otvorenom sukobu s tom polutamom, da bi joj napravila sve više i više mjesta, čak i na uštrb događajnosti.

U tom istraživanju, u kojemu historija nije jedina (naprotiv, ona je samo slijedila i svom iskustvu prilagođivala stanovišta novih društvenih nauka), konstruirani su novi instrumenti spoznaje i istraživanja: tako postoje više ili manje usavršeni, katkad još zanatski, *modeli*. Modeli su samo hipoteze, sistemi objašnjenja, čvrsto povezani prema obliku jednačbe ili funkcije: ovo je jednako onome ili ovo određuje ono. Pojavljivanje takve stvarnosti prati uvijek neka druga stvarnost, i otkrivaju se bliski i stalni odnosi među njima. Pažljivo ustanovljen, model će dakle dopustiti da se ispituju, izvan promatrane društvene sredine — koja ga je zapravo stvorila — druge društvene sredine iste vrste, kroz prostor i vrijeme. To je njegova povratna vrijednost.

Ti sistemi objašnjenja beskrajno se mijenjaju prema temperamentu, računu ili cilju korisnika: jednostavni su ili složeni, kvalitativni ili kvantitativni, statički ili dinamički, mehanički ili statistički. Ovu posljednju distinkciju uzeo sam od C. Lévi-Straussa. Mehanički, model bi bio po dimenziji jednak direktno promatranoj stvarnosti, stvarnosti malih dimenzija koja zanima samo veoma male grupe ljudi (tako postupaju etnolozi

²³ Citirao Claude Lévi-Strauss, *Anthropologie structurale*, op. cit., str. 30—31.

u pristupu primitivnim društvima). Za velika društva, u koja se upleću veliki brojevi, nameće se račun o prosjecima: oni vode do statističkih modela. Ali, te su definicije malo važne, katkada sporne!

Za mene je bitno, prije ustanovljenja zajedničkog programa društvenih nauka, odrediti ulogu i granice modela, koje neki pokušaji izlažu opasnosti da ih pogrešno, pretjerano uvećaju. Iz toga proizlazi potreba da se čak i modeli suoče s idejom trajanja jer, po mom mišljenju, od trajanja u njima prilično zavisi njihovo značenje i njihova vrijednost objašnjenja.

Da bismo bili jasniji, uzmimo primjere među historijskim modelima;²⁴ podrazumijevam one koje su stvorili povjesničari — modeli prilično grubi, nerazvijeni, malokad dovedeni do točnosti pravog znanstvenog pravila i koji nikada nisu zaokupljeni utjecajem na revolucionarni matematički jezik — a ipak su na svoj način modeli.

Govorili smo već o trgovačkom kapitalizmu između XIV i XVIII stoljeća: riječ je o jednom modelu, između njih nekoliko, koje možemo izlučiti iz Marxova djela. On se potpuno odnosi samo na određenu porodicu danih društava, u određenom vremenu, ako ostavi otvorena vrata svim ekstrapolacijama.

Drukčije je s modelom koji sam opisao u jednoj staroj knjizi,²⁵ sa ciklusom ekonomskog razvitka u vezi s talijanskim gradovima između XVI i XVIII stoljeća, naizmjenice trgovačkih, »industrijskih«, zatim specijaliziranih u bankarstvu; ova se posljednja djelatnost najsporije razvijala, najsporije i nestala. Zapravo, budući da je ograničenija od struktura trgovačkog kapitalizma, tu je skicu lakše protegnuti u trajanju i prostoru. Ona bilježi jednu pojavu (neki bi rekli dinamičnu strukturu, ali sve su povijesne strukture barem elementarno dinamične) sposobnu da se ponavlja u određenom broju okolnosti koje je lako otkriti. Možda je isti slučaj s modelom koji smo skicirali Frank Spooner i ja²⁶ u vezi s poviješću dragocjenih metala prije, za vrijeme i nakon XVI stoljeća: zlato, srebro, bakar — i kredit, ta djelotvorna zamjena metala — također su igrači; »strategija« jednog utječe na »strategiju« drugog. Neće biti teško taj model prenijeti izvan povlaštenog i osobito burnog XVI stoljeća koje smo izabrali za promatranje. Zar ekonomisti nisu pokušali, u posebnom slučaju današnjih nerazvijenih zemalja, provjeriti staru, kvantitativnu teoriju o novcu koja je, na svoj način, također model?²⁷ Ali, mogućnosti trajanja svih tih modela još su kratke ako ih usporedimo s onima modela koje je zamislio mladi američki povjesničar sociolog Sigmund Diamond.²⁸ Iznenaden dvostrukim jezikom vladajuće klase

²⁴ Bilo bi zanimljivo ustupiti mjesto »modelima« ekonomista koji su, zapravo, odredili naše oponašanje.

²⁵ *La Méditerranée et le monde méditerranéen à l'époque de Philippe II*, Paris, Armand Colin, 1949, str. 264 i d.

²⁶ *Fernand Braudel et Frank Spooner, Les métaux monétaires et l'économie du XVIe siècle. Rapports au Congrès international de Rome, 1955*, sv. IV, str. 233—264.

²⁷ *Alexandre Chabert, Structure économique et théorie monétaire*, Paris, Armand Colin, izd. Centra za ekonomska istraživanja, 1956.

²⁸ *Sigmund Diamond, The reputation of the American businessman*, Cambridge (Massachusetts), 1955.

velikih američkih financijera, suvremenika Pierponta Morgana, koji imaju unutarnji jezik klase i vanjski jezik (ovaj posljednji zaista je obrana od javnog mišljenja kojemu se uspjeh financijera prikazuje kao tipični trijumf *Self-Made Mana*, uvjet sreće same nacije), iznenađen tim dvostrukim jezikom, on u tome vidi uobičajenu reakciju svake vladajuće klase koja osjeća da je njezin utjecaj doveden u pitanje, a privilegije ugrožene; da bi se prikrla, treba da svoju sudbinu poveže sa sudbinom Grada ili Nacije, svoj posebni interes s općim interesom. S. Diamond bi isto tako lako mogao objasniti evoluciju ideje dinastije ili carstva, engleske dinastije, rimskog carstva . . . Tako zamišljen, model je očito pogodan da se primjenjuje na više stoljeća. On pretpostavlja određene društvene uvjete koji u povijesti nisu nedostajali: zbog toga je pogodan za mnogo duže trajanje nego prethodni modeli, ali istodobno uvodi točnije, ograničenije stvarnosti.

Na kraju, kako bi rekli matematičari, ta se vrsta modela približava najdražim, kvazibezvremenskim, modelima sociologa matematičara. Kva- zibezvremenski, to znači da se uistinu kreću po tamnim i nepoznatim putovima vrlo dugog trajanja.

Prethodna objašnjenja samo su nedovoljan uvod u nauku i teoriju o modelima. I treba da povjesničari tu dobiju položaj avangarde. Njihovi modeli nisu samo skupovi objašnjenja. Naši su kolege drukčije ambiciozni i napredovali su u istraživanjima koja nastoje približiti teorije i jezike informacije, komunikacije ili kvalitativne matematike. Njihova je zasluga — koja je velika — u tome što su na svoje područje prihvatili istančan jezik, matematiku, ali jezik koji se zbog najmanje nepažnje izlaže opasnosti da umakne našoj kontroli i pobjegne, bogzna kamo! Informacija, komunikacija, kvalitativna matematika, sve se to prilično dobro okuplja pod nazivom socijalne matematike. Još treba, koliko budemo mogli, osvjetliti našu svjetiljku.

Socijalna matematika²⁹ spoj je barem triju jezika koji se još mogu pomiješati i ne isključuju nastavak. Matematičari nisu bez mašte. U svakom slučaju ne postoji jedna matematika, određena matematika (ili je dakle to zahtjev). »Ne treba reći algebra, geometrija nego jedna algebra, jedna geometrija« (Th. Guilbaud), što ne olakšava naše probleme, ali ni njihove. Postoje dakle tri jezika: neminovnih činjenica (jedna je dana, druga slijedi), to je područje tradicionalne matematike; jezik slučajnih činjenica, od Pascala — to je područje računa vjerojatnosti; napokon jezik uvjetnih činjenica, ni određenih ni slučajnih nego podvrgnutih nekim prisilama, pravilima igre, u srži »strategije« igara Von Neumanna i Morgensterna;³⁰ ta se pobjednička strategija nije zaustavila na samim principima i odvažnosti svojih osnivača. Strategija igara upotrebom cjelina, grupa, čak i računa vjerojatnosti, otvara put »kvantitativnoj« matematici. Otada se prijelaz od promatranja k matematičkoj formulaciji više ne zbiva obavezno teškim putom mjera i dugih statističkih računa. Od analize

²⁹ Vidi naročito *Claude Lévi-Strauss*, *Bulletin International des Sciences sociales*, UNESCO, VI, br. 4 i općenitije cijeli taj vrlo zanimljiv broj nazvan: *Les mathématiques et les sciences sociales*.

³⁰ *The theory of games and economic behaviour*, Princeton 1944. Usp. izvanredan izvještaj *Jeanne Fourastiéa*, *Critique*, listopad 1951, br. 51.

društvene stvarnosti možemo direktno prijeći na matematičku formulu, rekli bismo, na računski stroj.

Očito, treba pripremati rad toga stroja koji ne guta i ne usitnjava svaku hranu. Nauka o informaciji začeta je i razvila se s obzirom na funkcije pravih strojeva, njihova pravila funkcioniranja, za *komunikacije* u najmaterijalnijem smislu riječi. Autor ovog članka nije nipošto stručnjak za ta teška područja. Istraživanja u cilju proizvodnje stroja za prevodnje, koja je pratio izdaleka, ali ipak pratio, navode ga, kao i nekolicinu drugih, u ponor razmišljanja.

Ipak, ostaje dvostruka činjenica: 1. takvi strojevi, takve matematičke mogućnosti postoje; 2. treba pripremiti društvenu stvarnost za matematiku društvenih pojava koja više nije samo naša stara, uobičajena matematika: krivulje cijena, nadnica, rođenja...

Ali, ako nam novi matematički mehanizam vrlo često izmiče, pripremanje društvene stvarnosti za njegovu upotrebu, uklapanje, odvajanje ne mogu prevariti našu pažnju. Prethodni postupak bio je do sada gotovo uvijek isti: izabrati ograničenu cjelinu za promatranje, npr. jedno »primitivno« pleme i jedno demografski »izolirano« mjesto, gdje se gotovo sve može ispitati i direktno opipati prstom; zatim među razlučenim elementima odrediti sve odnose, sve moguće igre. Ti strogo određeni izvještaji daju čak i jednadžbe od kojih će matematičari izvesti sve zaključke i moguća proširenja da bi došli do *modela* koji ih sve sažima, ili, točnije, o svima vodi računa.

Na tim se područjima očito otvara tisuću mogućnosti istraživanja. Ali, jedan primjer vrijedi više nego duga rasprava. Claude Lévi-Strauss nam se nudi kao odličan vodič, i slijedimo ga zato. On će nas uvesti u jedno područje svojih istraživanja, recimo područje nauke o *komunikaciji*.³¹ »U cijelom se društvu, piše Cl. Lévi-Strauss,³² komunikacija odvija barem na tri razine: komunikacija žena, komunikacija dobara i usluga, komunikacija poruka.« Dopustimo da su ondje na različitim nivoima različiti jezici, ali ipak jezici. Zar otada nećemo imati pravo da o njima raspravljamo kao o jezicima, ili čak kao o *jednom* jeziku, i da ih direktno ili indirektno spojimo sa senzacionalnim napretkom lingvistike ili, još bolje, fonologije »koja ne može propustiti da prema društvenim naukama igra istu obnoviteljsku ulogu koju je npr. nuklearna fizika imala za sve egzaktnu nauku«?³³ Tu je mnogo rečeno, ali katkada treba mnogo reći. Kao što je historija uhvaćena u stupicu događaja, lingvistika je u zamci koju su joj postavile riječi (odnos riječi prema objektu, povijesna evolucija riječi), a oslobodila se fonološkom revolucijom. S ove strane riječi prionula je uz shemu zvuka koji je fonem, i otada postala nezainteresirana za njegovo značenje, ali je zanima njegovo mjesto, zvukovi koji ga prate, grupiranje tih zvukova, infrafonemičke strukture, svaka donja, *nesvjesna* stvarnost jezika. Na nekoliko desetaka fonema koje nalazimo u

³¹ Sve opaske koje slijede iz njegova su posljednjeg djela, *L'Anthropologie structurale*, op. cit.

³² *Ibid.*, str. 326.

³³ *Ibid.*, str. 39.

svim svjetskim jezicima počeo je novi matematički posao, i evo lingvistike, barem jednog dijela lingvistike koji se u toku posljednjih dvadeset godina izgubio iz svijeta društvenih nauka da bi prešao u »tjesnac egzaktnih nauka«.

Proširiti značenje jezika na osnovne rodbinske strukture, na mitove, ceremonijal, ekonomske razmjene znači tražiti taj put iz tjesnaca, težak ali spasonosan, a taj je podvig ostvario Claude Lévi-Strauss najprije u pogledu bračnog odnosa, toga prvog, bitnog jezika u ljudskim odnosima, utoliko što ne postoji društvo, primitivno ili ne, u kojem incest, brak unutar uske porodične ćelije ne bi bio zabranjen. To je, dakle, jedan jezik. U tom jeziku tražio je osnovni element koji, ako hoćemo, odgovara fonemu, onaj element, onaj rodbinski »atom« koji je naš vodič u najjednostavnijem obliku, i objavio ga u svojoj tezi iz 1949.³⁴ suprug, supruga, dijete, plus djetetov ujak po majci. Počevši od toga četvorouglastog elementa i svih poznatih sistema brakova u primitivnim društvima — a oni su mnogobrojni — matematičari će tražiti kombinacije i moguća rješenja. Lévi-Strauss je, uz pomoć matematičara Andréa Weilla, uspio prevesti na matematički jezik promatranja antropologije. Slobodan model treba da dokaže vrijednost, postojanost sistema, upozori na rješenja koja on sadrži.

Vidimo kakav je postupak u tom istraživanju: prevladati površinsko promatranje da bismo dosegli područje nesvjesnih ili slabo svjesnih elemenata, da bismo tu stvarnost sveli na sitnije elemente, u tanjim, identičnim slojevima čije je odnose uvijek moguće točno analizirati. Na tom »mikrosociološkom stupnju (ja sam, na neki način, stavio to ograničenje) nadamo se zapaziti zakone najopćenitijih struktura, kao što lingvist otkriva svoje na infrafonemičkom stupnju, a fizičar na inframolekularnom, tj. na nivou atoma«.³⁵ Igra se očito može proširiti u drugim smjerovima. Ima li nešto didaktičnije nego vidjeti Lévi-Straussa koji se ovaj put uhvatio ukoštac s mitovima, načinom smijeha, kuhinjom (to je drugi jezik): mitove je sveo na niz osnovnih ćelija, *miteme*; jezik knjige o kuharstvu sveo je (makar ni sam nije u to mnogo vjerovao) na najsitnije čestice *gusteme*. Svaki put istražuje duboke, nesvjesne razine, govoreći: ne obraćam pažnju na foneme u svom govoru; za stolom, osim iznimno, ne brinem se kulinarski o »gustemima«, ako oni postoje. Ipak, svaki me put prati igra istančanih i određenih odnosa. Hoće li te jednostavne i tajanstvene odnose posljednja riječ socioloških istraživanja obuhvatiti pod svim tim jezicima i prevesti ih na Morseov alfabet, hoću reći, univerzalni matematički jezik. To je ambicija nove društvene matematike. Ali, mogu li reći bez smiješka da je to jedna druga historija?

Vratimo se naime trajanju. Rekao sam da modeli imaju promjenljivo trajanje: oni vrijede koliko i vrijeme koje je jednako stvarnosti što je registriraju. To je vrijeme za promatrača društvenih pojava najvažnije, jer su od dubokih struktura života značajnije njihove točke prijeloma, nagla ili polagana pogoršanja pod djelovanjem proturječnih pritisaka.

³⁴ *Les structures élémentaires de la parenté*, Paris, P. U. F., 1949. Vidi *Anthropologie structurale*, str. 47—62.

³⁵ *Anthropologie...*, str. 42—43.

Katkad sam model uspoređivao s lađama. Za mene je važno, pošto je brod sagrađen, staviti ga u vodu, vidjeti plovi li, a zatim ga po mom nahodanju pustiti uzvodno ili nizvodno vodama vremena. Brodolom je uvijek najznačajniji trenutak. Tako mi se čini da objašnjenje koje smo pronašli F. Spooner i ja za kretanje među dragocjenim kovinama ne vrijedi prije XV stoljeća. Otada, šokovi s kovinama imaju žestinu koja nije spomenuta u kasnijim promatranjima. Dakle, mi moramo pronaći uzrok tome. Potrebno je shvatiti zašto ovaj put nizvodna plovidba našeg broda, u početku odviše jednostavna, postaje teška, zatim nemoguća s XVIII stoljećem i nenormalnim porastima kredita. Po mom mišljenju, istraživanje mora uvijek ići od društvene stvarnosti prema modelu, zatim od njega k njoj, i tako neprestano, nizom dotjerivanja, pažljivo obnovljenim putovanjima. Model je tako, po redu, pokušaj objašnjenja strukture, sredstvo kontrole, uspoređivanja, provjere solidnosti i samog života određene dane strukture. Ako bih želio stvoriti model počevši od suvremenosti, odmah bih ga želio vratiti u stvarnost, zatim ga vratiti u vrijeme, ako bi bilo moguće, sve do njegova početka. Nakon toga bih proučavao njegov mogući život, do narednog prekida, prema istodobnom kretanju drugih društvenih stvarnosti. Osim ako ga, služeći se njime kao elementom usporedbe, ne provedem kroz vrijeme ili prostor u potrazi za drugim stvarnostima koje se mogu zahvaljujući njemu osvijetliti novim danom. Jesam li u krivu ako smatram da bi se modeli kvalitativne matematike,⁹⁶ takvi kakvi su nam do sada predočeni, loše prilagodili takvim putovanjima prije svega jer se kreću samo po jednom od bezbrojnih putova vremena, po putu dugog, *vrlo dugog* trajanja, u zaklonu od nezgoda, konjunktura, prekida? Još ću se jednom vratiti na C. Lévi-Straussa jer mi se njegov pokušaj na tim područjima čini najinteligentniji, najjasniji, i također najukorjenjeniji u socijalnom iskustvu od kojega sve mora poteci, u koje se sve mora vratiti. Spomenimo da svaki put ponovo uvodi jedan gotovo bezvremenski, krajnje spor fenomen. Svi rodbinski sistemi održavaju se jer ljudski život nije moguć s one strane određenog postotka krvnog srodstva i, da bi jedna mala grupa ljudi živjela, potrebno je da se otvori prema vanjskom svijetu: zabrana incesta stvarnost je dugog trajanja. Mitovi, koji se sporo razvijaju, također se podudaraju sa strukturama krajnje dugovječnosti. Možemo, a da nas ne zaokuplja izbor najstarije, skupljati verzije mita o Edipu; problem bi bio svrstati razne varijacije i osvijetliti duboku artikulaciju koja ih određuje. Ali, pretpostavimo da našega kolegu ne zanima mit nego slike, uzastopno objašnjenje »makijavelizma«, da on traži osnovne elemente jedne prilično jednostavne i raširene doktrine, od njezina stvarnog ustanovljenja oko sredine XVI stoljeća. Koliko u svakom času ovdje ima prekida, pokreta, sve do same strukture makijavelizma, jer taj sistem nema teatralnu, kvazivječnu solidnost mita; on je osjetljiv na utjecaje, otklone i mnoge neprilike povijesti. Jednom riječju, on nije samo na mirnim i monotonim putovima dugog trajanja... Tako se postupak koji Lévi-Strauss preporuča u istraživanju matematičkih struktura ne nalazi samo na mikro-

⁹⁶ Rekao sam kvalitativna matematika, prema strategiji igre. Trebalo bi započeti drukčiju diskusiju o klasičnim modelima i takvima koje obrađuju ekonomisti.

sociološkom stupnju, nego u sukobljavanju neizmjerljivo kratkog i vrlo dugog trajanja.

Uostalom, je li revolucionarna kvalitativna matematika osuđena da slijedi same te putove vrlo dugog trajanja? U tom slučaju, nakon te skućene igre, ponovo ćemo naći istine koje su malo suviše istine vječnog čovjeka. Turobni bi duhovi rekli, prvobitne istine, aforizmi mudrosti nacija. Mi ćemo odgovoriti, suštinske istine koje novom svjetlošću mogu osvijetliti same osnove društvenog života. Ali, time rasprava nije u cjelini završena. Ne vjerujem da ti pokušaji — ili analogni pokušaji — ne mogu biti nastavljeni izvan vrlo dugog trajanja. Ono što pomaže kvalitativnu socijalnu matematiku nisu brojevi nego odnosi, relacije koje moraju biti dovoljno strogo definirane da bi mogle imati oblik matematičkih znakova, počevši od njih bit će proučene sve matematičke mogućnosti tih znakova, a da se ne vodi odviše računa o socijalnoj stvarnosti koju predstavljaju. Vrijednost zaključaka zavisi dakle od vrijednosti početnog promatranja, od izbora koji izdvaja osnovne elemente promatrane stvarnosti i određuje njihove odnose unutar te stvarnosti. Od tada shvaćamo prednost što je socijalna matematika daje modelima koje Cl. Lévi-Strauss naziva mehaničkim, a to znači ustanovljenim počevši od uskih grupa gdje je svaki pojedinac, da tako kažem, direktno izložen promatranju i gdje vrlo homogen društveni život omogućava da se sigurno odrede jednostavni i konkretni, slabo promjenljivi ljudski odnosi.

Naprotiv, modeli nazvani statičkima obraćaju se širokim i kompleksnim društvima gdje je promatranje moguće samo zahvaljujući prosjecima, tj. tradicionalnoj matematici. Ali, kad su određene prosječne veličine, ako je promatrač sposoban, počevši od grupa a ne više od pojedinaca ustanoviti osnovne veze o kojima govorimo i koje su potrebne za obradu kvalitativne matematike, ništa ga ne priječi da to primijeni. Koliko ja znam, još nije bilo pokušaja takve vrste. Ali, mi smo na početku iskustava. Momentano, bilo da je riječ o psihologiji, ekonomiji ili antropologiji, svi su pokušaji učinjeni u smislu koji sam definirao govoreći o Lévi-Straussu. Ali, kvalitativna socijalna matematika dokazat će se tek onda kad se okomi na moderno društvo, njegove zamršene probleme, njegove različite brzine života. Kladimo se da će ta pustolovina privući jednoga od naših sociologa matematičara; kladimo se također da će izazvati obavezno provjeravanje metoda koje je do sada primjenjivala nova matematika, jer se ona ne može zatvoriti u nešto što ću ovaj put nazvati predugo trajanje: ona mora pronaći složenu igru života, sva njegova kretanja, sva trajanja, cijepanja, sve promjene.

IV. Vrijeme povjesničara, vrijeme sociologa

Na kraju uzgrednog bavljenja na području bezvremenske socijalne matematike, vraćam se u vrijeme, u trajanje. I, kao nepopravljiv povjesničar, još se jednom čudim da su sociolozi mogli tome izbjeći. Ali to je zbog toga što njihovo vrijeme nije naše: ono je mnogo manje nužno, također manje konkretno, nikad u središtu njihovih problema i njihovih razmišljanja.

Zapravo, povjesničar nikad ne izlazi iz vremena povijesti: vrijeme prijanja uz njegovu misao kao zemlja uz vrtlarevu lopatu. On, naravno, mašta da tome izbjegne. Tjeran tjeskobom 1940. Gaston Roupnel³⁷ je u povodu toga napisao nešto zbog čega svaki iskreni povjesničar trpi. Tako je razmišljao i Paul Lacombe, znameniti povjesničar koji je također rekao: »vrijeme nije ništa objektivno, po sebi, ono je samo naša predodžba«...³⁸ Ali, je li tu riječ o pravom izmotavanju? Ja sam se osobno, u toku prilično sumornog zatočeništva, mnogo borio da izbjegnem kroniku teških godina (1940—1945). Ne priznati događaje i vrijeme događaja znači stati postrance, u zaklon, i gledati ih malo izdaleka, bolje ih prosuditi i ne odviše u njih vjerovati. Zatim od kratkog vremena prijeći na manje kratko vrijeme i na vrlo dugo vrijeme (ako postoji, to može biti samo vrijeme mudraca); a onda, stigavši na tu među, stati, sve ponovo pažljivo promotriti i rekonstruirati, čak sve oko sebe okrenuti: taj je postupak sigurno privlačan za povjesničara.

Ali, ti ga uzastopni bjegovi ne odbacuju trajno izvan vremena svijeta, vremena povijesti koje je nužno jer je nepovratno i jer teče u samom ritmu Zemljine rotacije. Doista, trajanja koja razlikujemo solidarna su jedno s drugim: nije toliko trajanje tvorevina našeg duha nego komadanje toga trajanja. Ali se ti fragmenti spajaju na kraju našeg rada. Dugo trajanje, konjunktura, događaj, bez teškoća se uklapaju jer su svi mjereni istim mjerilom. Isto tako, sudjelovati duhom u jednom od tih vremena znači sudjelovati u svima. Filozof, osjetljiv za subjektivno gledište, koje je unutar pojma vremena, nikad ne osjeća težinu povijesnog vremena, konkretnog vremena, univerzalnog vremena, takvog vremena konjunktura koje Ernest Labrousse opisuje na početku svoje knjige³⁹ kao putnika svuda identičnog samom sebi, što prolazi svijetom, nameće ista ograničenja kakva god bila zemlja gdje se iskrcava, politički režim ili društveni poredak koji u njoj vlada.

Za povjesničare sve počinje, sve završava vremenom, matematičkim i stvarateljskim vremenom, kojem bismo se rado nasmiješili, vremenu ljudima gotovo izvanjskom, ekonomisti bi rekli »egzogenom«, koje ih gura, primorava, odnosi sva njihova posebna vremena raznih boja: jest, zapovjedničko vrijeme svijeta.

Sociolozi, naravno, ne prihvaćaju to odviše jednostavno shvaćanje. Oni su mnogo bliži *dijalektici trajanja*, kakvu je izložio Gaston Bachelard.⁴⁰ Socijalno je vrijeme samo jedna posebna dimenzija određene socijalne stvarnosti koju ja promatram. Unutarnje toj stvarnosti, kao što može biti unutarnje takvom individuumu, ono je jedan od znakova — između ostalih — koje stvarnost uzima, jedna osobina koja je označuje kao posebno biće. Sociologa ne dovodi u nepriliku to uslužno vrijeme koje on, po želji, može krojiti, zaustaviti, ponovo pokrenuti. Ponavljam da je povijesno vrijeme manje pogodno za dvostruku, okretnu igru sinkronije

³⁷ Histoire et Destin, Paris, Bernard Grasset, 1943, passim, posebno str. 169.

³⁸ Revue de synthèse historique, 1900, str. 32.

³⁹ Ernst Labrousse, La crise de l'économie française à la veille de la Revolution française, Paris, P. U. F., 1944, Uvod.

⁴⁰ Paris, P. U. F., 2. izd., 1950.

i dijakronije: ono ne dopušta da se život zamišlja kao mehanizam čije kretanje možemo zaustaviti da bismo, po volji, prikazali jednu nepomičnu sliku.

Taj nesklad je dublji nego što se čini: vrijeme sociologa ne može biti naše; duboka struktura našeg zanata tome se opire. Naše je vrijeme mjera, kao i vrijeme ekonomista. Kad nam sociolog kaže kako jedna struktura ne prestaje propadati osim da bi se obnovila, rado prihvaćamo objašnjenje koje historijsko promatranje konačno potvrđuje. Ali mi bismo, u središtu naših uobičajenih zahtjeva, željeli saznati točno trajanje tih, pozitivnih ili negativnih, kretanja. Moguće je mjeriti ekonomske cikluse, plime i oseke materijalnog života. Socijalna strukturalna kriza isto tako treba da bude obilježena u vremenu, kroz vrijeme, točno smještena, po sebi samoj i još više odnosom na kretanja popratnih struktura. Povjesničara strastveno zanima ukrštavanje tih pokreta, njihovo međusobno djelovanje i točke na kojima se razdvajaju: sve je to moguće registrirati samo u odnosu na jednako vrijeme povjesničara, opće mjerilo svih tih pojava, a ne prema raznolikom socijalnom vremenu, koje je posebno mjerilo za svaki od tih fenomena.

Ta obratna razmišljanja povjesničar s razlogom ili bez razloga iskazuje čak i kad ulazi u susretljivu, gotovo bratsku sociologiju Georgesa Gurviticha. Nije li ga nedavno jedan filozof⁴¹ definirao kao onoga koji »sociologiju tjera u tjesnac historije«? Čak ni kod njega povjesničar ne razaznaje ni njezina trajanja ni vremenska obilježja. Prostrana društvena građevina (da li bismo rekli model?) Georgesa Gurviticha organizirana je prema pet osnovnih arhitektonskih postavki:⁴² duboki nosači, socijalnost, socijalne grupe, globalna društva — vremena, ta posljednja skela, ona vremenskih karakteristika, najnovija, posljednja je konstruirana i kao nadodana cjelini.

Vremenski spletovi Georgesa Gurviticha mnogobrojni su. On razlikuje cijeli jedan niz: vrijeme dugog trajanja i usporeno, varljivo vrijeme ili vrijeme iznenađenja, vrijeme nepravilnih udaraca, cikličko vrijeme ili vrijeme kretanja na mjestu, vrijeme koje samo u sebi kasni, naizmjenično vrijeme između zakašnjenja i ubrzanja, vrijeme koje je prerano samom sebi, eksplozivno vrijeme...⁴³ Kako bi bilo moguće uvjeriti povjesničara? S tom skalom boja ne bi mogao rekonstruirati bijelu, jedinstvenu svjetlost koja mu je potrebna. On također brzo zapaža da to vrijeme kameleon jednim dodatnim znakom, jednim slojem boje označuje samo već prije razlikovane kategorije. U gradu našeg prijatelja vrijeme, koje je posljednje stiglo, sasvim se prirodno smješta kod drugih; ono se postavlja u dimenziju tih prebivališta i njihovih zahtjeva, prema »nosačima«, socijalnostima, grupama, globalnim društvima. To je drukčiji način da, ne mijenjajući ih, preradimo iste jednadžbe. Svaka društvena stvarnost izlu-

⁴¹ Gilles Granger, *Événement et Structure dans les sciences de l'homme*, Svetski Instituta za primijenjenu ekonomsku nauku, Serija M; br. 1, str. 41—42.

⁴² Vidi moj nesumnjivo vrlo polemičan članak, »Georges Gurvitch et la discontinuité du Social«, *Annales E. S. C.*, 1953, 3, str. 347—361.

⁴³ Usp. *Georges Gurvitch, Déterminismes sociaux et Liberté humaine*, Paris, P. U. F., 1955, str. 38—40 i passim.

čuje svoje vrijeme ili svoje stupnjeve vremena kao obične ljuške. Ali, što mi povjesničari time dobivamo? Golema arhitektura toga idealnog grada ostaje nepomična. Povijest je iz nje odsutna. Vrijeme svijeta, povijesno vrijeme nalazi se u njemu, kao vjetar kod Eola, zatvoreno u jarčev mijeh. Sociolozi to, konačno i nesvjesno, ne čine povijesti nego vremenu povijesti — stvarnosti koja ostaje snažna čak i kad je nastoje preurediti, mijenjati. Povjesničar nikada ne može izbjeći toj prisili, a sociolozi joj gotovo uvijek izmiču: oni bježe ili u uvijek aktualni trenutak koji kao da lebdi iznad vremena ili u fenomene koji se ponavljaju, koji nemaju nikakvu dob; služe se, dakle, postupkom koji je suprotan duhu, koji ih smješta u striktno događajno ili u najduže trajanje. Je li taj bijeg dopušten? U tome leži bit rasprave između povjesničara i sociologa, čak između povjesničara različitih nazora.

Ne znam hoće li se s tim člankom, koji je odviše jasan, odviše potkrijepljen primjerima prema običaju povjesničara, složiti sociolozi i ostali naši susjedi. Sumnjam u to. Više ne vrijedi u svakom slučaju ponavljati, kao zaključak, njegov uporni ponavljani *lajtmotiv*. Ako je historija, po prirodi, pozvana da posebnu pažnju posvećuje trajanju, *svim* kretanjima u kojima se može rastvoriti, dugo trajanje čini nam se u toj lepezi kao korisniji pravac za zajedničko promatranje i razmišljanje društvenih nauka. Je li previše zahtijevati od naših susjeda ili željeti da oni u jednom trenutku svojih razmišljanja u tom pravcu usmjere svoje tvrdnje ili istraživanja. Za povjesničare, koji svi ne dijele moje mišljenje, slijedilo bi okretanje pravca: oni se, instinktivno, najradije okreću kratkoj historiji. Ona ima podršku nepovredivih programa sveučilišta. Jean-Paul Sartre u novijim člancima⁴⁴ podupire njihova stanovišta kad, želeći protestirati protiv onoga što je u marksizmu istodobno odviše jednostavno i odviše teško, čini to u ime biografskog i nabujale stvarnosti događajnoga. Nije sve rečeno kad je Flaubert »smješten« kao buržuj, a Tintoretto kao sitni buržuj. Potpuno se s tim slažem. Ali, svaki put, proučavanje konkretnog slučaja — Flauberta, Valéryja ili vanjske politike Gironde — konačno dovodi Jean-Paula Sartrea u strukturalni i duboki kontekst. To istraživanje ide od površine prema dubini povijesti i spaja se mojim vlastitim preokupacijama. Ono bi se s njima još bolje spojilo da je klepsidra okrenuta u oba smjera — od događaja prema strukturi, zatim od strukture i modela prema događaju.

Marksizam je mnoštvo modela. Sartre protestira protiv krutosti, shematizma, nedostatnosti modela u ime posebnog i individualnog. Protestirat ću kao i on (tako ili slično) ali ne protiv modela, nego protiv njegove primjene za koju se vjerovalo da se može izvršiti. Marxov genije, tajna njegova produljenog utjecaja leži u tome što je prvi izradio prave društvene modele, i to počevši od dugog povijesnog trajanja. Ti su modeli zgusnuti u svojoj jednostavnosti, data im je vrijednost zakona, prethodnog, automatskog objašnjenja primjenljivog na sva mjesta, na sva

⁴⁴ Jean-Paul Sartre, »Fragment d'un livre à paraître sur le Tintoret«, *Les temps Modernes*, studeni 1957, i već navedeni članak.

društva. Ako bismo ih ponovo doveli na promjenljive rijeke vremena, njihov bi tok izišao na vidjelo jer je solidan, dobro satkan, bez prestanka se ponovo pojavljuje, ali nijansiran, naizmjenice ublažen ili pojačan prisutnošću drugih struktura koje su također pogodne da ih definiramo drugim pravilima, dakle, drugim modelima. Tako je ograničena stvaralačka snaga najutjecajnije društvene analize prošlog stoljeća. Ona bi ponovo mogla naći snagu i mladost samo u dugom trajanju... Da li da dodam kako mi se današnji marksizam čini kao slika opasnosti koja vrebava svaku društvenu nauku zanesenu modelom u čistom stanju, modelom zbog modela?

Također bih želio naglasiti, u zaključku, da je dugo trajanje samo jedna mogućnost zajedničkog jezika u pogledu suočenja društvenih nauka. Postoje i druge. Ukazao sam, dobro ili loše, na pokušaje nove socijalne matematike. Nova me oduševljava, ali stara, čija je pobjeda očita u ekonomiji — možda najnaprednijoj društvenoj znanosti — ne zaslužuje ovakvo ili onakvo razočaranje razmišljanje. Bezbrojne nas kalkulacije čekaju na tom klasičnom području, ali postoje ekipe matematičara i računala koja su svakim danom sve savršenija. Vjerujem u korist od opsežnih statistika koje se, ako je potrebno, iz svojih računa i istraživanja okreću prema prošlosti, svaki dan sve udaljenijoj. Evropsko XVIII stoljeće čitavo je pokriveno našim gradilištima, ali i XVII, i još više XVI. Izvanredno duge statistike svojim nam univerzalnim jezikom otkrivaju dubine kineske prošlosti.⁴⁵ Nema sumnje, statistika pojednostavnjuje da bi bolje shvatila. Ali, svaka znanost polazi tako od složenoga prema jednostavnom.

Ipak, ne treba zaboraviti posljednji jezik, posljednju porodicu modela, istinu govoreći: potrebno ograničenje svake društvene stvarnosti na prostor koji zauzima. Recimo geografija, ekologija, a da se odviše ne zadržavamo na tim razlikama rječnika. Geografija često misli o sebi kao o posebnom svijetu, a to je šteta. Bio bi joj potreban jedan Vidal de la Blache koji bi taj puta, umjesto da razmišlja o vremenu i prostoru, razmišljao o prostoru i društvenoj stvarnosti. Tada bi zajednički problemi društvenih nauka zakoračili u geografsko istraživanje. Ekologija: ta je riječ za sociologa, iako on to uvijek ne priznaje, način da ne kaže geografija, i zato vješto izbjegava probleme koje nameće prostor i, još više, koje otkriva za pažljivo proučavanje. Prostorni modeli su one karte na kojima se društvena stvarnost prikazuje i djelomično objašnjava, uistinu modeli za sve promjene trajanja (naročito dugog trajanja), za sve kategorije društvene stvarnosti. Ali, začuđuje način na koji ih društvena znanost zanemaruje. Često sam mislio da je jedna od francuskih nadmoći u društvenim naukama bila ta geografska škola Vidala de la Blachea, i ne možemo prežaliti što su njezin duh i pouke iznevjereni. Trebalo bi da sve društvene nauke sa svoje strane ustupe mjesto jednom »[sve] više

⁴⁵ *Otto Berkelbach, Van der Sprengel, »Population Statistics of Ming China«, B. S., O. A. 1953; — Marianne Rieger, »Zur Finanz- und Agrargeschichte der Ming Dynastie 1386—1643«, Sinica, 1932.*

geografskom shvaćanju čovječanstva«,⁴⁶ kako je to već 1903. zahtijevao Vidal de La Blache.

Praktično — jer ovaj članak ima praktičnu svrhu — želio bih da društvene nauke, privremeno, prestanu toliko raspravljati o svojim uzajamnim granicama, o onome što jest ili nije društvena nauka, što jest ili nije struktura... Da radije, u našim istraživanjima, nastoje označiti pravce, ako oni postoje, koji bi usmjerili kolektivno istraživanje, i teme koje bi omogućile da se dostigne prva usklađenost. Te pravce osobno zovem: matematizacija, svodenje na prostor, dugo trajanje... Ali volio bih saznati što bi predložili drugi specijalisti. Jer, ovaj članak, treba li to reći, nije slučajno stavljen u rubriku *Rasprave i borbe*.⁴⁷ On pretendira da postavi a ne da riješi probleme, gdje se na žalost svatko od nas, izvan svoje specijalnosti, izlaže očiglednim opasnostima. Ove su stranice poziv na diskusiju.

S francuskog preveo Drago Dujmić, redigirala Mirjana Gross.

⁴⁶ Vidal de La Blache, *Revue de synthèse historique*, 1903, str. 239.

⁴⁷ Dobro poznata rubrika iz *Annales* (E. S. C.)